

Iracionální interpretace textu¹

Helena Dvořáková

Filozofická fakulta

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Branišovská 1645, 370 05 České Budějovice

dvorakovah@ff.jcu.cz

Studie je zaměřena na proces interpretace textu, přičemž sleduje jev nazvaný „iracionální interpretace“. Protiklad racionální – iracionální chápe na základě konceptu Donalda Davidsona, a vychází tedy více z filosofie jazyka a myslí nežli z psychologie. Iracionalita interpretace spočívá v nesoudržnosti přesvědčení interpreta, tedy v narušení logických vazeb mezi jeho jednotlivými přesvědčeními. Na konkrétních příkladech je ukázáno, jak k takovému stavu myslí interpretujícího subjektu může dojít a jaký vliv má na porozumění celému textu. Pojem iracionální interpretace je uvažován na pozadí celé sítě vztahů – interpreta k textu, k autorovi, ke kontextu a k tradici. Tyto vztahy jsou zachyceny pomocí několika schémat zakládajících se na Davidsonových modelech triangulace. Tyto modely ovšem podstatným způsobem modifikuje.

Klíčová slova: interpretace, iracionalita, přesvědčení, vnitřní nesoudržnost, triangulace

Tato studie je věnována problematice iracionální interpretace textu. Jejím cílem je představit případ, ke kterému může během interpretace textu dojít, přestože se pravděpodobně nevyskytuje nijak hojně. Chceme

¹ Tato studie vznikla v rámci grantového projektu GA JU Iracionální interpretace, registrovaného pod číslem 056/2021/H.

objasnit, jak proces iracionální interpretace funguje a v čem spočívá jeho specifčnost. Zdrojem podkladů pro náš výzkum je oblast filosofie jazyka a mysli, nikoli psychologie a psychiatrie, ačkoli v těchto vědních oborech paralelně probíhají diskuse na stejná témata.

Racionalita a rozum

Racionalita představuje konceptuální problém, její pojetí se u jednotlivých psychologů, sociologů či filosofů vzájemně liší. Nejobecnější definici pojmu nalezneme ve slovnících. Sociologický ústav AV ČR vysvětluje racionalitu jako „na *rozumu* spočívající jednání a myšlení, uspořádání spol. vztahů.“² *Cambridge Dictionary* podává následující definici: „Vlastnost bytosti založená na jasném myšlení a rozumu nebo na rozhodování na základě jasného myšlení a rozumu.“³ Ačkoli první zdroj vysvětluje racionalitu jakožto činnost a druhý jakožto vlastnost, oba se shodují v tom, že racionalita je cosi založeného na rozumu.⁴

Adjektivum racionální („rational“) bývá vysvětlováno (překládáno) jako „rozumný“⁵, nebo „rozumový“. Roy Harris trvá na správnosti pouze druhého výrazu, ačkoli své důvody dostatečně nevysvětluje.⁶ Odmítá rovněž obecné ztotožnění racionálního s vědeckým. Moderní přírodní vědy nepovažuje za čistě logické, a tedy ani za racionální.⁷ O racionalitách se Harris vyjadřuje v plurálu, ačkoli v zásadě pouze rozlišuje různé typy rationality – gramotné a negramotné.⁸ Gramotnost je dle Harrisova názoru zcela zásadní faktor ovlivňující lidské myšlení, s gramotností,

2 Ransdorf (2020).

3 „The quality of being based on clear thought and reason, or of making decisions based on clear thought and reason“ (*Cambridge Dictionary* [online]).

4 Otázkou rozumu – jeho původem a fungováním – se intenzivně zabývá jak filosofie mysli (viz např. Peregrin, J. (2014): *Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl. Dokořán, Praha.*), tak kognitivní psychologie (viz např. Mercier, H. & Sperber, D. (2017): *The Enigma of Reason*, česky Mercier, H. & Sperber, D. (2019): *Záhada rozumu. Host, Brno*).

5 Např. název Davidsonovy eseje „Rational Animals“ překládají Kolář a Marvan jako „Živočichové rozumní“. Viz Davidson (2004f).

6 Viz Harris (2015, s. 38).

7 Harris (2015, s. 38). Ztotožnění rationality s vědeckým přístupem nalézáme např. v některých Petříčkových výkladech Husserla. Viz Petříček, M. (2018): *Filosofie en noir*. Karolinum, Praha.

8 Harris (2015, s. 217).

nebo naopak její absencí se totiž mění samo pojetí lidské racionality.⁹ Poslední Harrisovou výtkou, již zde zmíníme (nikoli ovšem poslední z řady výtek, jež adresuje svým kolegům), je problém směřování pojmů „důvod“ a „motiv“ jednání.¹⁰ I v běžném hovoru bývají často termíny „důvod“, „motiv“ a „příčina“ („reason“, „motive“, „cause“) užívány jako synonyma,¹¹ ve vědeckém diskursu by však měl být každý z nich jasně definován. Jednu z výhod Davidsonova konceptu racionality, z něhož budeme v následujících kapitolách vycházet, spatřujeme právě v tom, že rozlišuje důvody od mentálních příčin.¹²

Racionalita bývá někdy směřována s „racionalismem“ – např. v díle Ondřeje Bíby „Karl Popper a vědecká (i)racionalita“ (2019), jež má sice v názvu výraz „racionalita“, ovšem v textu se hovoří prakticky výhradně o racionalismu, tedy o vědě/filosofii založené na rozumovém poznání. Jiří Nosek upozorňuje na další dvě skutečnosti, které bychom při úvahách o pojmu „racionalita“ měli vzít v potaz: zaprvé se jedná o pojem velmi široký a „dostatečně vágní natolik, aby zastřešil tak různé pojmy, jako jsou rozumnost, rozvážnost, uvážlivost, soudnost, vypočítavost, spočítatelnost, pravidelnost, uměřenost, zaměřenost, smysluplnost, pochopitelnost, zdůvodnitelnost, vysvětlitelnost atd.“¹³ Zadruhé je tento pojem navzdory svému původu v latinském slově *ratio* poměrně nový.¹⁴

Máme tendenci mluvit o racionalitě jako o komplexní kvalitě lidského myšlení, uvažování a jednání, chtěli bychom však upozornit, že některé přístupy rozlišují různé druhy či principy racionality¹⁵ – např. instrumentální („instrumental“), sociální („social“), procedurální („procedural“), epistemickou („epistemic“) či konatelskou („agential“).¹⁶ V této studii

9 Tamtéž, s. 18–19.

10 Tamtéž, s. 38.

11 Viz např. *Cambridge Dictionary* [online], hesla „reason“, „motive“, „cause“.

12 Viz Davidson (2004b, s. 179).

13 Nosek (2007, s. 20).

14 Tamtéž, s. 19.

15 Pozorujeme, že v mnoha případech jeden zdroj pracuje pouze s jedním (explicitně pojmenovaným) typem racionality – viz např. heslo „Instrumental Rationality“ ve *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Kolodny & Brunero (2013) nebo Peregrin, J. (2021): *Člověk v zrcadle teorie her: jak nám matematika a filozofie pomáhají zjišťovat, co jsme zač.* Dokořán, Praha.

16 Viz např. Bortolottiová, L. (2009): *Delusions and Other Irrational Beliefs.* Oxford University Press, New York

budeme hovořit o racionalitě bez nějakého škálování a o iracionalitě obecně jako o jejím narušení, tedy porušení kteréhokoli z konkrétních mechanismů racionality. Pro naše účely je tento zjednodušený, avšak kompaktní pohled dostačující.

Davidsonův koncept racionality a iracionality

Racionalita a iracionalita jsou téměř všudypřítomným tématem v díle Donalda Davidsona. Věnoval jim mimo jiné 14 esejí, z nichž je sestavena sbírka *Problémy racionality (Problems of Rationality, 2004)*. V centru našeho zájmu se ocitají texty z oddílu „Iracionalita“ („Irrationality“) této publikace, na jejich základě hledáme možnosti využití konceptu iracionality při interpretaci textu.

V úvodní esejí „Paradoxy iracionality“ („Paradoxes of Irrationality“, 1982) je iracionalita vymezena jako odchylka od racionality, chyba na racionálním pozadí jasně vydělená z prostoru neracionálního („non-rational“) myšlení a jednání.¹⁷ Pokud shledáme jednání pozorovaného subjektu z *našeho pohledu* nelogickým či neopodstatněným, nemusí být přesto iracionální. Tím se stává teprve ve chvíli, kdy je nějakým způsobem narušen mentální holismus subjektu, např. vyskytne-li se mentální příčina, která však není důvodem pro dané jednání či přesvědčení,¹⁸ nebo „akrasia“ – stav mysli, v němž si konatel plně uvědomuje, co a proč dělá, a zároveň si uvědomuje, že to není to nejlepší, co dělat může.¹⁹ V každém případě je při hodnocení racionality subjektu třeba dbát na jeho vnitřní jednotu (koherenci a konzistenci mentálních stavů). „Druh iracionality, který představuje konceptuální problém, není selhání někoho v tom věřit, cítit nebo dělat to, co my považujeme za rozumné, ale spíše selhání koherence nebo konzistence ve vzorci přesvědčení, postojů, emocí, záměrů a činů jedné osoby.“²⁰ Davidson uvádí čtyři příklady: „zbožné

17 Viz Davidson (2004b, s. 169). Viz též Davidson (2004f, s. 121).

18 Viz Davidson (2004b, s. 179).

19 Viz tamtéž, s. 186.

20 „The sort of irrationality that makes conceptual trouble is not the failure of someone else to believe or feel or do what we deem reasonable, but rather the failure, within a single person, of coherence or consistency in the pattern of beliefs, attitudes, emotions, intentions, and actions.“ Tamtéž, s. 170.

přání, jednání v rozporu s vlastním úsudkem, sebeklam, víra v něco, co člověk považuje za důkazy vyvrácené,²¹ z nichž se zde budeme soustředit na poslední jmenovaný.

Davidson zdůrazňuje, že uvědomění si vlastní iracionality není obecně její podmínkou: „V některých případech iracionality je nepravděpodobné, a snad i nemožné, aby si konatel plně uvědomoval vše, co se děje v jeho mysli. [...] V mnoha případech však není logicky obtížné předpokládat, že konatel ví, co se děje.“²² V eseji „Inkoherence a iracionalita“ („Incoherence and Irrationality“, 1985) uvádí Davidson příklad iracionálního uvažování ze svého vlastního života. Velmi názorně zde ukazuje, jak v praxi může fungovat víra v rozporu s evidencí.

Jednoho jarního odpoledne jsem se vracel domů z práce na Princetonské univerzitě. Byl teplý den, dveře byly otevřené. Bydlel jsem v jednom z řadových domů, v nichž byli ubytováni členové fakulty. Vešel jsem do dveří. Nepřekvapilo mě, že jsem v domě našel manželku svého souseda: často se s mou ženou navštěvovaly. Trochu mě však zarazilo, když mi, když jsem se usadil do křesla, nabídla pití. Přesto jsem s vděčností přijal. Zatímco v kuchyni připravovala nápoj, všiml jsem si, že nábytek byl přestavěn, což moje žena čas od času dělala. A pak jsem si uvědomil, že nábytek byl nejen přestavěn, ale většina z něj byla nová – nebo alespoň nová pro mě. Skutečné prozření přišlo, když mi pomalu došlo, že místnost, v níž se nacházím, je sice velikostí i tvarem totožná s místností, kterou jsem znal, ale je jejím zrcadlovým obrazem; schody a krb si vyměnily strany, stejně jako dveře do kuchyně. Vešel jsem do vedlejšího domu.²³

21 „Wishful thinking, acting contrary to one's own best judgement, self-deception, believing something that one holds to be discredited by the weight of the evidence.“ Tamtéž.

22 „In some cases of irrationality it is unlikely, and perhaps impossible, for the agent to be fully aware of all that is going on in his mind. [...] But in many cases there is no logical difficulty in supposing the agent knows what is going on.“ Tamtéž, s. 179.

23 „One late Spring afternoon I was returning home from my work at Princeton University. It was a warm day, doors stood open. I lived in one of a row of attached houses in which faculty members were housed. I walked in the door. I was not surprised to find my neighbor's wife in the house: she and my wife often visited. But I was slightly startled when, as I settled into a chair, she

Tento případ popisuje jako hrubou faktickou chybu („gross factual error“). Namísto přirozeného použití dostupné evidence na podporu hypotézy, která se nabízela (a sice že není ve svém vlastním domě), použil přibývající důkazy na podporu hypotézy, že je ve svém domě. Vymýšlel stále absurdnější vysvětlení, aby svou hypotézu obhájil.²⁴ Až se nakonec dostal do bodu, kdy už nebylo možné v rámci této hypotézy nijak logicky vysvětlit zřejmá fakta (schody a krb si vyměnily strany). V tomto okamžiku přichází „aha-moment“ – uvědomění, na jehož základě lze zpětně vysvětlit celý proces uvažování jakožto iracionální. Bez možnosti uvědomění, překvapení a vědomé změny přesvědčení by nebylo možno jednání či myšlení označit za iracionální.

V eseji „Živočichové rozumní“ („Rational Animals“, 1982) Davidson popisuje možnost překvapení jako implicitně zahrnutou v propozičním postoji zastávání přesvědčení.²⁵ Překvapení vzniká na základě uvědomění si kontrastu mezi dvěma či více přesvědčeními následujícími po sobě v čase a zahrnuje víru v nepravdivost původního přesvědčení, a naopak pravdivost nového přesvědčení.²⁶ Zastávání určitého přesvědčení se projevuje v myšlení subjektu i v jeho chování (či alespoň v dispozicích k chování). Jak zdůrazňuje Eric Schwitzgebel, ani jednu z těchto složek nemůžeme redukovat: „Úplné podmínky pro zastávání určitého přesvědčení nebo přání nemohou být nikdy dány pouze na základě behaviorálních dispozic; vždy bude nutné odvolat se na nějaký další aspekt duševního života subjektu.“²⁷

Co zde vůbec rozumíme pod pojmem „přesvědčení“? Davidson spolu s dalšími řadí přesvědčení mezi propoziční postoje, které lze obecně de-

offered me a drink. Nevertheless, I accepted with gratitude. While she was in the kitchen making the drink I noticed that the furniture had been rearranged, something my wife did from time to time. And then I realized the furniture had not only been rearranged, but much of it was new – or new to me. Real insight began when it slowly came to me that the room I was in, though identical in size and shape to the room I was familiar with, was a mirror-image of that room; stairs and fireplace had switched sides, as had the door to the kitchen. I had walked into the house next to mine.“ Davidson (2004a, s. 191).

24 Viz tamtéž.

25 Viz Davidson (2004f, s. 126).

26 Viz tamtéž.

27 „Full conditions for the possession of any particular belief or desire can never be given in terms of behavioral dispositions alone; appeal to some other aspect of the subject’s mental life will always be necessary.“ Schwitzgebel (2002, s. 258–259).

finovat takto: „*Propoziční postoj* je tedy mentální stav, v němž máme nějaký postoj, stanovisko nebo názor ohledně propozice nebo potenciálního stavu věcí, v němž je tato propozice pravdivá [...]“.²⁸ Přesvědčení či víra (obojí lze zahrnout pod pojem „belief“) mohou být chápány na základě několika více, či méně odlišných konceptů. Pro ilustraci zmíníme pouze několik možných přístupů – např. reprezentacionismus („representationalism“), který je založen na víře, že přesvědčení jsou entity v mysli,²⁹ a dispozicionalismus („dispositionalism“), který přesvědčení definuje jako dispozici dělat a prožívat určité druhy věcí.³⁰ Davidsonovo pojetí je řazeno k tzv. interpretacionismu („interpretationism“), neboť přesvědčení připisuje subjektu na základě interpretace jeho chování vnějším pozorovatelem.³¹ Více se tomuto tématu budeme věnovat v kapitole „Triangulace“.³² Vycházíme-li z Davidsonova díla, zdá se nám přirozené chápat přesvědčení jako postoj k pravdivosti určité propozice.³³ Zastávat přesvědčení („to hold a belief“) pro nás tedy znamená, vědět, kdy (za jakých podmínek) je propozice pravdivá.³⁴

Když Davidson v „Inkoherenci a iracionalitě“ popisuje případ vlastní iracionální úvahy, je mu při zpětném pohledu zřejmé, že měl před sebou jasné indicie, které ho měly vést k poznání, že si spletl dům. Podobný pocit může zakoušet čtenář detektivního románu, který se až na samém konci dozví, kdo je vrah. Retrospekcí dojde k závěru, že román obsahoval

28 „A *propositional attitude*, then, is the mental state of having some attitude, stance, take, or opinion about a proposition or about the potential state of affairs in which that proposition is true [...]“ Schwitzgebel (2006).

29 Viz Schwitzgebel (2006).

30 Schwitzgebel (2002, s. 250).

31 Viz Schwitzgebel (2006).

32 Viz také Davidson (2001).

33 Ani ohledně definice pojmu „propozice“ však neexistuje všeobecná shoda, viz např. Grayling, A. C. (1997): „The Proposition“, česky: Grayling, A. C. (2002): „Propozice.“ In *Analytická filosofie. Třetí čítanka*, ed. J. Fiala, O.P.S., Praha, Plzeň, 2002, s. 31–54.; Nef, F. (1994): „Que signifient les propositions?“, česky: Nef, F. (2002): „Co označují propozice?“ In *Analytická filosofie. Třetí čítanka*, ed. J. Fiala, O.P.S., Praha, Plzeň, 2002, s. 55–78. Nebo heslo McGrath, M. & Devin, F. (2005): „Propositions.“ In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 19. 12. 2005, aktualiz. 25. 1. 2018 [cit. 8. 6. 2022]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/propositions/>.

34 Viz též „absolutní teorii pravdy“. Davidson, D. (1991): „Reality without Reference.“ In *Inquiries into Truth and Interpretation*, D. Davidson, Oxford University Press, New York, 1991, s. 215–226.

vodítka ke správnému rozluštění, on je však přehlížel nebo integroval do množiny svých přesvědčení (např. v průběhu četby sledoval svého podezřelého a vše se zdálo nasvědčovat jeho vině). Přizpůsoboval takřkajíc fakta teorii, nikoli teorii faktům.

Davidson při analýze výše citovaného příkladu uvádí, že selhal při uplatňování toho, co nazývá Quinovým principem zachování („Quine’s principle of conservation“): „[...] za stejných podmínek změňte co nejméně očekávání, pokud se přizpůsobujete nepoddajným jevům.“³⁵³⁶ Aniž by si toho byl vědom, zastával vzorec přesvědčení, který nebyl v souladu s jeho standardy racionality. Nacházel se ve stavu vnitřní nesoudržnosti („inner inconsistency“).³⁷

Inkonzistence (rozporuplnost) a inkoherece (nesoudržnost) v rámci postojů či samotných principů uvažování subjektu představuje zřejmý případ iracionality. Jak jsme již naznačili výše, nikoli soulad našich a cizích názorů, nýbrž soulad našich vlastních postojů a norem je kritériem racionality. Tento požadavek vnitřní konzistence bývá někdy nazýván „kritériem niternosti“.³⁸ Jeho narušení lze nazvat iracionalitou: „Pouze tehdy, když jsou přesvědčení nekonzistentní s jinými přesvědčeními podle principů, které zastává člověk sám – jinými slovy, pouze tehdy, když existuje vnitřní nekonzistence – jde o jasný případ iracionality.“³⁹

Davidson uvažuje vždy celou síť propozičních postojů, např. přesvědčení („web of belief“⁴⁰). „Přesvědčení se nevyskytují nezávisle na sobě. Přesvědčení je určováno a tvořeno (mezi jinými faktory) vztahem k jiným přesvědčením.“⁴¹ Všechna přesvědčení subjektu jsou vzájemně logicky provázána, a dokonce jsou těmito vzájemnými vztahy určována. Pokud bychom neuvažovali rozsáhlou množinu přesvědčení, nemohli

35 „[...] other things being equal, change as few expectations as possible when accommodating recalcitrant appearances.“ Davidson (2004a, s. 192).

36 Srov. podmínku „ceteris paribus“. Schwitzgebel (2002, s. 254).

37 Viz Davidson (2004a, s. 192).

38 Hříbek (2009, s. 86).

39 „It is only when beliefs are inconsistent with other beliefs according to principles held by the agent himself – in other words, only when there is an inner inconsistency – that there is a clear case of irrationality.“ Davidson (2004a, s. 192).

40 Davidson ve zmíněných esejích nepoužívá sousloví „web of belief“, ačkoli svou práci navazuje na Quina, jenž tento pojem rozšířil, a ačkoli bývá užíván při výkladu a komentářích Davidsonova díla (viz např. Martin 1993).

41 Davidson (2004e, s. 145).

bychom uvažovat přesvědčení vůbec.⁴² S celým souborem přesvědčení je nutno počítat i při vyhodnocování iracionality (tzv. „kritérium holismu“⁴³). Jedno přesvědčení může být pravdivé, nebo nepravdivé, nemůže však být racionální, nebo iracionální: „[...] žádné faktické přesvědčení samo o sobě, bez ohledu na to, jak nehorázné se zdá ostatním, nemůže být považováno za iracionální.“⁴⁴ Iracionalita je rozpoznatelná pouze v souboru přesvědčení a jejím poznávacím znakem je nesoudržnost tohoto souboru.

Zde bychom chtěli poznamenat, že rovněž epistemický koherencionismus („epistemical coherentism“) uvažuje síť přesvědčení jako koherentní celek, bez rozdělení na centrum a periferii. V *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online] čteme: „Poznání a zdůvodnění jsou strukturovány jako síť, kde síla kterékoli oblasti závisí na síle okolních oblastí. Koherencionisté tedy popírají, že by existovala nějaká základní přesvědčení.“⁴⁵ Podobně Bill Martin prohlašuje, že „[z] Davidsonova pohledu neexistují ‚počátky‘ v síti přesvědčení“.⁴⁶

Triangulace

Nyní by se mohlo zdát, že racionalita je pozorovatelná pouze introspekci subjektu. Takový závěr by byl ovšem zavádějící, zdůrazníme proto, že Davidson považuje racionalitu za sociální rys: „Projevuje se jen u komunikujících bytostí.“⁴⁷ Každá bytost, kterou je podle Davidsona možno označit za racionální, musí vládnout jazykem, kdyby totiž jazyk neovládala, nebyla by schopna myslet. „Aby byla myslící, racionální bytostí, musí být tato bytost schopna vyjádřit mnoho myšlenek – a především, musí být schopna interpretovat slova a myšlenky

42 Viz tamtéž, s. 146.

43 Hříbek (2009, s. 87).

44 „[...] no factual belief by itself, no matter how egregious it seems to others, can be held to be irrational.“ Davidson (2004a, s. 192).

45 „Knowledge and justification are structured like a web where the strength of any given area depends on the strength of the surrounding areas. Coherentists, then, deny that there are any basic beliefs.“ Steup & Ram (2020).

46 „In Davidson’s view, there are no ‚openings‘ in the web of belief.“ Martin (1993, s. 132).

47 Davidson (2004f, s. 127).

druhých.⁴⁸ Na základě vzájemné komunikace jsme schopni jiným lidem přisoudit propoziční postoje (víru, touhy, přesvědčení...), které můžeme nepřímou pozorovat díky jejich vnějším (především verbálním) projevům. Tyto pozorované projevy následně interpretujeme.⁴⁹ Ačkoli se taková interpretace může při každodenní praxi jevit samozřejmou, postihnout ji v její komplexitě je poměrně složité: „[...] máme-li opodstatněně připsat určitou myšlenku, musíme být svědky velmi komplexního vzorce chování.“⁵⁰ Myšlenky, názory či přesvědčení přisuzujeme druhým na základě propojení jejich jednání s našimi vlastními propozičními postoji, které danému jednání odpovídají.⁵¹ Díky možnosti přisuzování propozičních postojů můžeme sledovat i jejich logické vazby, a určit tak míru racionality, resp. iracionality jednání svého komunikačního partnera.

V eseji „Tři druhy poznání“ („Three Varieties of Knowledge“, 1991) popisuje Davidson možnosti komunikace dvou racionálních bytostí, jež mají obě percepce určitého objektu, pomocí triangulace.⁵² Jedná se o proces získávání dat založený na matematickém principu, jenž zahrnuje trojici bodů a trojici vztahů zachytitelnou v podobě trojúhelníku (viz schéma 1).⁵³ Peter Pagin zdůrazňuje metaforičnost Davidsonova užívání původně matematického pojmu: „Obecně pak může být triangulace [...] popsána jako způsob určení třetího bodu ze dvou daných bodů a komplexního třímístného vztahu mezi těmito třemi body. A takto popsáný se pojem triangulace nabízí jako metafora.“⁵⁴ Rovněž navrhuje explicitně odlišovat davidsonovskou „sémantickou triangulaci“ („semantic triangulation“) od matematické triangulace.⁵⁵

48 Tamtéž, s. 122.

49 Souhlasíme s Davidsonem, když poznamenává, že teorie interpretace je společnou záležitostí lingvisty, psychologa a filosofa. Viz Davidson (2001, s. 141–142).

50 Davidson (2004f, s. 122).

51 Viz Davidson (2004d, s. 242).

52 Viz tamtéž, s. 241.

53 Sám Davidson do svého díla nezačleňuje žádné obrázky ani schémata, inspiroval ovšem řadu schémat použitých v této studii.

54 „Then, in general, triangulation [...] can be described as a way of determining a third point from two given points and a complex three place relation holding between the three points. And described in this way, the notion of triangulation lends itself as a metaphor.“ Pagin (2001, s. 200).

55 Viz tamtéž.

Motiv triangulace lze sledovat napříč Davidsonovými pracemi, např. v eseji „Živočiškové rozumní,“ v níž označuje jazykovou komunikaci za zdroj pojmu objektivního světa, nebo v eseji „Zrod myšlení“ („The Emergence of Thought“, 1997), v níž je primitivní triangulace popisována jako „předjazyková, prekognitivní situace“. ⁵⁶ My se zde nebudeme zabývat pojmem objektivní pravdy, ale využijeme Davidsonovy poznámky o mezilidské komunikaci k rozvinutí úvah, které nám budou sloužit jako podklad pro studium iracionální interpretace.

Schéma 1: Davidsonův primitivní model komunikace

„Je to výsledek trojitě interakce, která je z pohledu každého z aktérů dvojitá: oba jsou ve vzájemné interakci se světem a s tím druhým.“ ⁵⁷ Dva subjekty sdílejí společný svět, jehož součástí je objekt, na který každý z nich nějakým způsobem reaguje. Své reakce mohou navzájem pozorovat, sdílet, a dokonce spolu o nich mohou mluvit. Verbální komunikace tvoří v daném schématu základní vztah, neboť pouze pomocí ní lze dosáhnout nějaké intersubjektivní shody. Subjekt je schopen porovnávat nejen nonverbální reakce svého partnera se svými nonverbálními reakcemi, ale rovněž jeho verbální reakce se svými vlastními přesvědčeními. Davidson stanovuje podmínku pro to, aby lidská bytost vůbec mohla mít přesvědčení, a tou je *mít pojem přesvědčení* (neboli přesvědčení o přesvědčení), což umožňuje pouze jazyk. ⁵⁸ Jazyk je tudíž pro lidskou interakci zásadní minimálně ze dvou důvodů: zaprvé umožňuje každému subjektu mít přesvědčení o světě (mohli bychom říci, že je implicitní součástí obou odvěsen trojúhelníka, neboť slouží v rámci myšlení k vyhodnocení a zpracování nonverbálních reakcí), zadruhé umožňuje

⁵⁶ Davidson (2004e, s. 150).

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Viz Davidson (2004f, s. 124).

subjektům vzájemnou komunikaci, a tedy získání pojmu intersubjektivní (resp. objektivní) pravdy.⁵⁹

Jak při komunikaci zohledňujeme racionalitu? Při interpretaci promluvy (v podobě mluvené řeči i psaného textu) zachováváme tzv. „princip vstřícnosti“ („principle of charity“). Interpret předpokládá logickou soudržnost myšlení mluvčího („princip koherence“) a zároveň předpokládá, že „reaguje na tytéž aspekty světa, na něž by za stejných okolností reagoval on (interpret) sám“ („princip korespondence“).⁶⁰ Jsme nakloněni věřit, že mluvčí zastává táž přesvědčení jako my a že se ve většině svých přesvědčení nemýlí.⁶¹ Teprve v průběhu komunikace identifikujeme případné odchylky, názorové neshody apod. Majoritní shoda souborů našich přesvědčení však zůstává zachována, jinak bychom totiž mluvčímu vůbec nedokázali porozumět.⁶²

Jak využít davidsonovský trojúhelník v teorii interpretace textu? Nabízí se jednoduché nahrazení (nebo přesněji konkretizování) objektu textem. Zobrazíme tak vztahy při recepci jednoho textu dvěma subjekty (recipienty), jejichž reakce na text jsou součástí procesu interpretace. Jak subjekty v prvním případě, tak recipienty ve druhém případě bychom mohli shodně nazvat interprety (jednou interpretují situaci neязыkovou, podruhé jazykovou). Jazyková základna zde opět představuje komunikaci (vyjednávání, diskusi...).

Schéma 2: Vyjednávání o textu

59 „Komunikace závisí na tom, že každý její účastník má pojem sdíleného, intersubjektivního světa, a správně si myslí, že jej mají i ostatní. Ale pojem intersubjektivního světa je pojmem objektivního světa – světa, jehož se mohou týkat přesvědčení každého účastníka komunikace.“ Davidson (2004f, s. 127).

60 Davidson (2004d, s. 239).

61 Srov. Davidson (1998, s. 124).

62 Srov. Davidson (2004f, s. 127).

Davidson ve své eseji „Hledání literárního jazyka“ („Locating Literary Language“, 1993) představuje vlastní model triangulace uplatnitelný na poli literatury. Jedná se o užší zaměření než při obecně pojaté interpretaci textu, kterou jsme naznačili ve schématu 2, vychází ale z týchž principů. Vladimír Papoušek vysvětluje Davidsonovu transformaci trojúhelníkového schématu následovně: „Tato výměna není subverzí jeho původní teorie, nýbrž spíše potvrzením faktu, že literární komunikace je součástí lidské komunikace obecně.“⁶³ V tomto modelu umísťuje Davidson autora literárního díla na jeden vrchol trojúhelníku, na druhý čtenáře a na třetí tradici.⁶⁴

Schéma 3: Davidsonův primitivní model literární komunikace

Literární tradice představuje pro Davidsona nejvýznamnější část pozadí („background“), na základě níž utváří recipient svou interpretaci autorova díla, proto je umístěna na vrchol trojúhelníka, ačkoli by na stejném místě podle našeho názoru mohl stát obecnější termín „zkušenost“ či „zkušenost se světem“. „Ostatní knihy pomáhají utvářet svět, který uzavírá trojúhelník s autorem a čtenářem, stejně jako předchozí konverzace poskytuje mnoho z toho, na čem závisí dobrá komunikace mluvčího a posluchače.“⁶⁵ Davidson upozorňuje na fakt, že čtenářova znalost tradice do značné míry ovlivní rozpoznání autorských záměrů. Někteří autoři, např. James Joyce, se znalostmi recipienta počítají nebo po nich alespoň touží. Předpoklad znalosti literatury ve svém jazyce považuje

63 Papoušek (2021, s. 86).

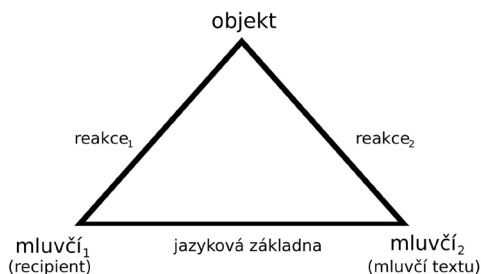
64 Davidson (2005a, s. 168). Davidson ovšem explicitně nepojmenovává vztahy mezi jednotlivými participanty, ve schématu 3 jsme je označili jako znalost₁, znalost₂ a (shodně s ostatními schématy) jazykovou základnu.

65 „Other books help constitute the world which completes the triangle of author and reader, just as prior conversations provide much of what speaker and hearer depend on for good communication.“ Tamtéž, s. 180.

Davidson za rozumný („reasonable“) s odkazem na T. S. Eliota a jeho dílo „Tradice a individuální talent“ („Tradition and Individual Talent“, 1919).⁶⁶ Jedincovy znalosti literární (či obecně kulturní) tradice jsou vždy individuální, aby byla komunikace s autorem (a s dalšími interprety) díla možná, musí však existovat široká společná báze, na níž se všichni participantů shodnou. Tato báze vychází ze zkušenosti se sdíleným světem. „Pokud to, co sdílíme, poskytuje společný standard pravdy a objektivitu, dává rozdílnost názorů smysl.“⁶⁷ Stejně jako na pozadí sdílených standardů racionality můžeme pozorovat odchylky v podobě iracionality, pouze na pozadí společně uznávaných logických principů pravdy a objektivitu můžeme zaznamenat vzájemné odchylky a názorové neshody.

V následujícím schématu se pokusíme znázornit „vyjednávání s textem“. V takovém případě považujeme nikoli přímo autora, ale mluvčího textu (toho, kdo promlouvá, ať už je to vypravěč v různých formách, lyrický subjekt, implikovaný autor či jiný podobný konstrukt) za komunikačního partnera, s nímž vedeme diskusi na nejružnější témata (protože se jedná o předmět hovoru, je množina témat zachycených v textu označena ve schématu 4 jako „objekt“).

Schéma 4: Vyjednávání s textem

Komunikace recipienta s mluvčím textu je ovšem velmi specifická, na první pohled je totiž jednostranná. Na rozdíl od komunikace dvou živých subjektů, které pozorují jediný objekt, a navíc navzájem své reakce, existuje v komunikaci subjektu s jakýmsi pseudosubjektem

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ „If what we share provides a common standard of truth and objectivity, difference of opinion makes sense.“ Tamtéž, s. 181.

(konstruktem) patrná distance. Mluvčí společně nesdílejí týž prostor ani čas.⁶⁸ V případě textu dochází k jakési časové fixaci – jakmile získá konečnou podobu, je daný sled slov neměnný (nejedná-li se o experiment s moderními technologiemi). Řečové akty mluvčího textu jsou sice aktualizovány v okamžiku čtení, a sdílejí tudíž „tady a teď“ recipienta, mluvčí textu však nemůže reagovat na chování (ať už jazykové či nejazykové) svého komunikačního partnera. Může nanejvýš předvídat chování modelového čtenáře a interagovat s ním. Recipient naopak reaguje na jazykové projevy mluvčího textu, jeho interpretace se neustále utváří a proměňuje.

Iracionální interpretace

Davidsonovo pojetí iracionality je založeno na freudiánském předpokladu rozštěpení mysli. To znamená, že přisuzuje mysli dvě nebo více poloautonomních struktur. „Pouze rozdělením mysli se zdá být možné vysvětlit, jak může jedna myšlenka nebo impuls vyvolat jinou, s níž nemá žádný racionální vztah.“⁶⁹ Pokud uvažujeme nad procesem iracionální interpretace textu, je tedy potřeba považovat interpretovu mysl za rozdělenou na několik částí (pro maximální zjednodušení volíme pouze dvě). Modelovou situaci si můžeme představit jako „vyjednávání sám se sebou“, jež lze zachytit pomocí modifikovaného schématu 2 (vyjednávání o textu). Nechtě jsou S_1' a S_1 dvě relativně separátní části jedné mysli (náležející subjektu S_1). Každá z těchto částí, neboli každý z těchto semi-subjektů, si teoreticky může utvářet vlastní přesvědčení a interpretovat text svým vlastním způsobem. Předpoklad je ten, že spolu následně oba

68 Znalost společného (intersubjektivního) světa je podstatnou složkou Davidsonova modelu komunikace: „Veškeré propoziční myšlení, ať už pozitivní, nebo skeptické, ať už vnitřní, nebo vnější, vyžaduje mít pojem objektivní pravdy a tento pojem je přístupný pouze těm tvorům, kteří komunikují s ostatními. Poznání jiných mysli je tedy základem veškerého myšlení. Takové poznání však vyžaduje a předpokládá znalost společného světa předmětů ve společném čase a prostoru.“ „All propositional thought, whether positive or skeptical, whether of the inner or of the outer, requires possession of the concept of objective truth, and this concept is accessible only to those creatures that are in communication with others. Knowledge of other minds is thus basic to all thought. But such knowledge requires and assumes knowledge of a shared world of objects in a common time and space.“ Davidson (2004c, s. 18).

69 „Only by partitioning the mind does it seem possible to explain how a thought or impulse can cause another to which it bears no rational relation.“ Davidson (2004b, s. 184–185).

semisubjekty v rámci jedné myslí komunikují, tedy vyjednávají o textu obdobně jako subjekty ve schématu 2.

Schéma 5: Vyjednávání sám se sebou

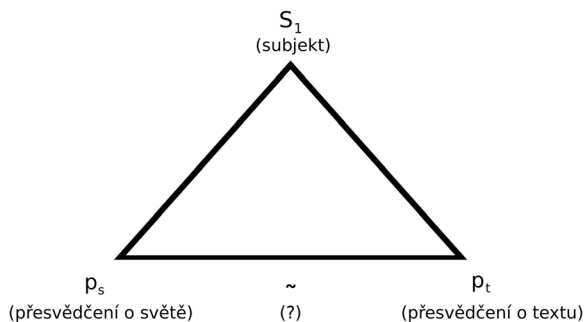
Nic ovšem nenasvědčuje tomu, že by takto proces interpretace textu skutečně fungoval. Nepozorujeme, že by si jeden recipient během četby textu utvářel zároveň více teorií, mnoho vědců naopak popisuje proces utváření a postupných změn jediné teorie.⁷⁰ Přesto při snaze objasnit podstatu iracionální interpretace myšlenku rozštěpení myslí neopustíme. Jednu část myslí (S_1') budeme vnímat jako upozaděnou nebo dočasně potlačenou část, zatímco do popředí se dostane aktivní část (S_1''). Části S_1' přisoudíme všechna přesvědčení o světě p_s ($P_{s_1} \dots P_{s_n}$), která bychom přisoudili celému subjektu S_1 , a část S_1'' necháme utvářet nová přesvědčení, a sice přesvědčení o textu p_t ($P_{t_1} \dots P_{t_m}$).⁷¹ Ačkoli nová přesvědčení o textu vznikají logicky na základě přesvědčení o světě, neboť zahrnují veškerou dosavadní evidenci subjektu, jeho „celoživotní zkušenost“, jsou tato nová přesvědčení součástí množiny p_t , jež může, ale nemusí být podmnožinou p_s . Mohou mezi nimi být odlišnosti obsahové (nové informace získané z textu) – ty by bylo možno neproblematicky začlenit do množiny p_s , nebo logické, vztahové – ty jsou s množinou p_s nekompatibilní. Jakmile logické inference platné v rámci p_t nelze uplatnit v p_s , protože se dostávají do rozporu s logickými vztahy platnými v p_s

70 Viz např. fenomenologii čtení (Iser, W. (2002): „Proces čtení ve fenomenologickém pohledu.“ *Aluze 2*: 106–117), čtenářskou konkretizaci schematických aspektů textu (Ingarden, R. (1989): *Umělecké dílo literární*. Odeon, Praha) nebo předběžnou/výchozí a průběžnou teorii („prior and passing theory“) rozumění (Davidson, D. (2005b): „A Nice Derangement of Epitaphs.“ In *Truth, Language, and History*, D. Davidson, Oxford University Press, New York, 2005, s. 89–107.).

71 Přičemž n je proměnnou, jež v každém z případů nabyvá různé hodnoty. Hodnota n v případě P_{s_n} není tedy totožná s hodnotou n v případě P_{t_n} . Jedná se o velmi zjednodušený zápis dostačující našemu účelu.

(a naopak), vyjednávání mezi S_1' a S_1'' se stává problematickým. Jakmile subjekt S_1 reflektuje nekompatibilitu obou množin, nutně dochází k revizi jeho přesvědčení. Některá ze svých dříve pravdivých přesvědčení vyhodnotí jako nepravdivá.⁷² Pokud se subjekt ocitne ve stavu takovéto vnitřní nesoudržnosti, následkem níž je nucen revidovat svá přesvědčení, jsme svědky „iracionální interpretace“.

Schéma 6: In/konzistence systému přesvědčení subjektu

Přesvědčení o textu jsou do značné míry ovlivněna recipientovou zkušeností s texty – s druhy a žánry, se slohovými postupy apod. Zásadně důležitá je orientace v kontextu (v komunikační situaci). Bill Martin označuje Davidsona za „kontextualistu“, neboť považuje kontext za určující pro význam každé věty: „[...] při určování významu jakékoli dané věty v určitém jazyce hraje svou roli zkušenost a konfigurace jazyka jako celku; a místo, kde jedna role začíná a druhá končí, je zcela určováno kontextem.“⁷³ Kontext zahrnuje mnoho faktorů, jedním z nich jsou přesvědčení subjektu o světě.

Již při prvním kontaktu s textem vzniká určité předporozumění. To se zakládá na očekávaních závislých na vnějších faktorech – např. lokace textu (článek v periodiku, internetová diskuse), čas vzniku nebo vydání (aktuální novinová zpráva, román z minulého století), doporučení (autority, blízké osoby). Např. chceme-li si přečíst článek na internetových

⁷² Otázka, kterých přesvědčení se tato revize bude týkat, je předem nezodpověditelná.

⁷³ „[...] in the determination of the meaning of any given sentence in a particular language, there is a role played by experience and a role played by the configuration of the language as a whole; and the place where one role begins and the other leaves off is determined entirely by context.“ Martin (1993, s. 133).

stránkách univerzity, kde jsou pravidelně sdělovány novinky, očekáváme, že tvrzení v textu budou pravdivá. Pokud tomu tak ovšem není, může nastat jev, který bychom mohli popsat jako snahu o naplnění svých vlastních očekávání a který vede k nesoudržnosti našich přesvědčení, a tedy k iracionální interpretaci.

Analyzujeme konkrétní interpretační situace, abychom viděli, jak může k iracionální interpretaci dojít v praxi. Představme si situaci nejdříve obecně: subjekt S recipuje a interpretuje text T . Na počátku má přesvědčení o světě p_s a přesvědčení o textu p_t . Druhá z obou množin nejdříve zahrnuje pouze předporozumění a během četby se postupně rozrůstá, a to na základě zkušenosti s konkrétním textem T .

Nyní budeme analyzovat první konkrétní případ: za proměnné S a T dosadíme jména:⁷⁴ subjekt S_1 recipuje a interpretuje text „Jihočeská univerzita pořídila slona indického“. Jeho přesvědčení o světě (p_s) zahrnují mimo jiné přesvědčení: (P_{s1}) „Je možné v ČR chovat slona.“; (P_{s2}) „Zemědělská fakulta JU chová různé druhy zvířat.“; (P_{s3}) „Jednou z povinností rektora je reprezentovat univerzitu.“ Množina jeho přesvědčení o textu (p_t) zahrnuje předporozumění typu: (P_{t1}) „Na oficiálních stránkách univerzity se setkávám s pravdivými zprávami.“; (P_{t2}) „Sekce ‚Novinky‘ na těchto stránkách přináší aktuální zprávy o dění na univerzitě.“

Ze vstupní situace logicky vyplývá, že S_1 má tendenci věřit tvrzením v textu jakožto pravdivým. Tato víra odpovídá jeho dosavadní zkušenosti. Přijímá-li tvrzení, která logicky korespondují s jeho dosavadními přesvědčeními, zůstává jeho systém přesvědčení konzistentní ($p_t \sim p_s$). Příkladem takto neproblematického tvrzení budiž (A) „Jihočeská univerzita je známá špičkovým biologickým výzkumem a rozvinutým zemědělským výzkumem, neboť je jedinou z všeobecně zaměřených univerzit, která má zemědělskou fakultu (přesněji řečeno dvě fakulty zaměřené na zemědělskou problematiku).“⁷⁵

Během četby textu se ovšem S_1 setkává s tvrzeními, jež by bez kontextu na základě svých přesvědčení o světě označil za nepravdivá, např. (B) „Předsedkyně Akademického senátu JU už oznámila, že u kandidátů

74 Z důvodu ochrany osobních údajů zapisujeme jména subjektů pouze ve formě S_1 , S_2 ...

75 Jihočeská univerzita (2019).

na rektora bude jedno z kritérií vyloučení fobie z výšek, aby rektor při příjezdu na promoce nedostal závrať.⁷⁶ Subjekt však neevaluuje každé jednotlivé tvrzení, ale chápe text jako kompaktní celek, jeho interpretace je inklusivní. Vycházejí ze svých přesvědčení (P_{t_1}) a (P_{t_2}) předpokládá, že tvrzení v nadpisu textu „Jihočeská univerzita pořídila slona indického“ je pravdivé, a na základě tohoto předpokladu vyhodnocuje i další tvrzení v textu jako pravdivá až do bodu, kdy míra iracionality překročí určitou mez a dosavadní interpretace se stane neudržitelnou. Než se tak stane, subjekt automaticky přijímá za pravdivé každé tvrzení, které přímo neodporuje žádnému z jeho přesvědčení, např. (C).

(C) Aby univerzita vyšla vstříc výzvam Evropské komise na zavádění multikulturalismu do všech úrovní akademického života, rozhodl rektor, že se inspiruje východoasijským zvykem přijíždět na slonovi u příležitosti významných oslav (např. při svatbách). Od příštího akademického roku bude proto rektor přijíždět na slonovi při slavnostních imatrikulacích a promociích.⁷⁷

Následně je S_1 ochoten přijmout i tvrzení (B), ač nikoli jakožto vážné tvrzení, ale jakožto vtíp začleněný do kontextu celé zprávy, neboť podle jeho zkušenosti se v článkách – jak na internetu, tak v novinách – někdy nadsázka a vtíp vyskytují. Postupně ovšem dochází ke konfrontaci S_1 s dalšími tvrzeními, která se začleňují čím dále obtížněji, a na základě snahy začlenit všechna nová přesvědčení o textu do logického řetězce pravdivých tvrzení dochází k čím dále větší inkonzistenci systému přesvědčení subjektu. Množiny p_t a p_s již nejsou kompatibilní a subjekt si to uvědomuje.

Stejně jako v Davidsonově příkladu se zde hromadí evidence nepodporující prvotní hypotézu. S_1 si je vědom, že dostupná evidence je v rozporu s jeho dosavadními přesvědčeními, což je jedním z ukazatelů iracionálního jednání.⁷⁸ Tato evidence ovšem nevede S_1 ke změnám pře-

76 Tamtéž.

77 Tamtéž.

78 Viz Davidson (2004a, s. 190).

svědčení o textu, naopak tenduje ke změnám přesvědčení o světě. Sama množina p_s se na základě těchto dílčích změn stává inkoherní, logické vazby jsou narušeny, což nutně vede k přehodnocování postojů a ke změnám dalších a dalších přesvědčení. Celý proces se ovšem přeruší, jakmile se dostaví „aha-moment“, uvědomění vlastní chyby, na základě něž S_1 retrospektivně vyhodnotí svou interpretaci textu jako iracionální.

Iracionalita interpretace textu je pozorovatelná nejen introspektivně, ale rovněž intersubjektivně na základě pozorovatelného jednání. Její kritéria nejsou subjektivní, nýbrž objektivně daná. Davidson označuje iracionalitu za normativní koncept,⁷⁹ podléhá tedy určitým pravidlům. Iracionální chování nastává tehdy, poruší-li člověk určité standardy – a již výše jsme uvedli, že se jedná o *jeho vlastní standardy*,⁸⁰ na základě čehož se dostává do stavu vnitřní nesoudržnosti a rozporuplnosti. Konkrétní standardy myšlení subjektu jsou tedy subjektivní, ale možnost posouzení jejich dodržování, či porušení je již objektivní.

Interpretovaný text obsahoval několik vodítek, jež mohla (a pravděpodobně měla) pomoci odhalit jeho pravou povahu, S_1 ovšem adekvátně zareagoval teprve na informaci obsaženou v poslední větě: „Jumbo bude na půdu Jihočeské univerzity dopraven 1. dubna 2019 ve 12:00.“⁸¹ Nedošlo k setkání se zcela nemožnou skutečností (schody a krb si vyměnily strany), pouze jedna další informace nesla s sebou konotace, jež podnítily vznik nové hypotézy. S_1 logicky odvodil z přesvědčení (P_{s4}) „Dne 1. dubna se provádějí aprílové žerty.“, že text obsahující velké množství tvrzení, na jejichž základě byl nucen pozměnit mnoho svých vlastních přesvědčení, a vydaný 1. dubna bude oním aprílovým žertem. Mnohdy je to skutečně informovanost čtenáře, s čím autor textu počítá, má-li nějakou intenci a chce-li například, aby text působil určitým způsobem.⁸² Nejen literární tradice a nejen předchozí komunikační situace ovlivňují míru úspěšnosti komunikace, chtěli bychom zobecnit označení vrcholu pomyslného trojúhelníku na „zkušenost se sdíleným světem“, zahrnující znalost diskurzu i dané kultury. Jsou-li zkušenosti a na nich závislá

79 Viz tamtéž.

80 Viz tamtéž, s. 192.

81 Jihočeská univerzita (2019).

82 Viz Davidson (2005a, s. 180).

presvědčení autora příliš odlišná od zkušeností a přesvědčení recipienta, komunikační záměry selhávají.⁸³ Vtip se stane lží, absurdní zpráva určená k pobavení svého čtenáře mystifikuje.⁸⁴

Druhým zaznamenaným případem iracionální interpretace je interpretace textu dětské písničky „Sluníčko“⁸⁵ subjektem S_2 .⁸⁶ Subjekt k textu přistupuje s předporozuměním (P_{t1}) „V dětských říkankách se běžně vyskytují personifikované předměty, zvířata či přírodní živly.“ Setká-li se během poslechu či četby textu písně s výpovědí (A) „Sluníčko, sluníčko, popojdi maličko“,⁸⁷ představí si proto postavu Slunce, jak opatřena nožičkami chodí či stojí u cesty. Množina p_t subjektu S_2 nyní zahrnuje přesvědčení o textu (P_{t2}) „Hlavní postavou písně je Slunce.“ Ve druhé sloce ovšem zaznívá verš (B) „[...] ani nevíš, jak to šimrá, když mi ležeš po dlani.“⁸⁸ Nyní je subjekt nucen integrovat nové přesvědčení o textu (P_{t3}) „Slunce leze lyrickému subjektu po dlani.“ do množiny p_t , anebo revidovat své předchozí přesvědčení. Subjekt lpí na své původní hypotéze, a tudíž se rozhodne pro integraci přesvědčení (P_{t3}) jakožto metaforického vyjádření. Zastává totiž přesvědčení (P_{s1}) „Sluneční paprsky mohou člověka šimrat – tak lze pojmenovat pocit změny teploty na kůži.“ Při konfrontaci s následujícím veršem (C) „Podívej se[,] zvedá krovky“⁸⁹ ovšem interpretace selhává, stává se neudržitelnou. S_2 nedokáže logicky přiřadit Slunci krovky, v novém kontextu tedy nenachází argument na podporu své původní hypotézy. Uvědomí si zvukovou podobnost slov „sluníčko“ a „sluněčko“, a tak na základě svých přesvědčení o světě (P_{s2}) „Některé druhy hmyzu mají krovky.“ a (P_{s3}) „Sluněčko sedmítečné je hmyz s krovkami.“ reviduje svá předchozí přesvědčení o textu (P_{t2}) a (P_{t3}). Nová interpretace textu namísto nich zahrnuje přesvědčení (P_{t4}) „Hlavní postavou písně je sluněčko sedmítečné.“, u nějž je neproblematické, aby někomu ležlo po dlani. Stejně jako v prvním případě S_1 hledal i S_2 ve své množině p_s argumenty na podporu své hypotézy o textu, již nebyl ochoten

83 Míra odlišnosti je relativní, nelze vymezit žádnou hranici.

84 Usuzujeme, že právě k tomu došlo v analyzovaném případě.

85 Suchý (1993).

86 Tento příklad si vypůjčujeme od kolegy Ondřeje Dadejíka s jeho laskavým svolením.

87 Suchý (1993).

88 Tamtéž.

89 Tamtéž.

měnit, dokud se nestala neudržitelnou. Snažil se integrovat sporná tvrzení do množiny svých přesvědčení o textu, místo aby na základě přibývajících evidence zvážil nabízející se revizi přesvědčení založených na interpretaci titulu písně.⁹⁰

Iracionální, či nikoli?

Eric Schwitzgebel ve studii „Fenomenální, dispoziční popis přesvědčení“ („A Phenomenal, Dispositional Account of Belief“, 2002) zkoumá odchylky od standardních (stereotypních) projevů, jež vykazuje člověk mající určité přesvědčení.⁹¹ Rozlišuje přitom, zda je odchylka v chování subjektu omluvitelná, či nikoli.⁹² Na pohled iracionální chování subjektu bychom měli omluvit např. v případě, kdy nerozumí jazyku komunikačního partnera, neslyší ho nebo není fyzicky schopen vyjádřit souhlas s jeho tvrzením. Sporný případ podle Schwitzgebela představuje neznalost souvislostí.⁹³ Neví-li např. subjekt, že Budweiser je druhem piva, máme jeho přesvědčení (P_1) „Lednice je plná Budweiseru.“ a (P_2) „V lednici není žádné pivo.“ považovat za konzistentní, či nikoli?

Představme si situaci, v níž subjekt S_3 interpretuje recept, podle kterého se chystá druhý den uvařit oběd. Text nese nadpis „Kuřecí kari“.⁹⁴ S_3 disponuje přesvědčením (P_{s1}) „Ve skříni mám sáček s kořením kari.“, ale jeho znalost nesahá tak daleko, aby věděl, co přesně je obsahem sáčku. Přesvědčení, s nímž subjekt k textu přistupuje, zní (P_{s2}) „Pokud mám doma kari koření a kuřecí maso, budu schopen uvařit kuřecí kari.“ S_3 je však znejistěn při četbě seznamu ingrediencí, jež obsahuje položky jako: „kurkuma, koriandr, římský kmín“ apod. Na základě zjištění, že potřebuje mnohem více ingrediencí, než se původně domníval, upraví

90 Je otázkou, zda má interpretace uměleckého textu určitá specifika, která je nutné brát při hodnocení i/racionality interpretace v úvahu. Problematika vztahu uměleckých, resp. literárních a neliterárních textů, úzce spojená s problematikou vztahu fikčních a nefikčních textů ovšem přesahuje rámec této studie.

91 Standardně je člověk zastávající určité přesvědčení (P) ochoten souhlasit s tvrzením, že (P), a naopak nesouhlasit s tvrzením, že (-P), apod. (s tímto předpokladem operuje např. Davidsonova teorie radikální interpretace).

92 Schwitzgebel (2002, s. 253–257).

93 Tamtéž, s. 254.

94 Zde neodkazujeme na konkrétní text. Představme si modelový případ jednoduchého receptu, jež obsahuje zprvč seznam surovin a zadruhé popis pracovního postupu.

své přesvědčení (P_{s_2}), neboť není v souladu s nově nabytým přesvědčením (P_{t_1}) „Pro dodržení správného postupu potřebujeme kurkumu, koriandr atd.“, a nahradí jej (P_{s_3}) „Pro dodržení správného postupu je potřeba dokoupit další suroviny.“ Aby byl schopen dodržet postup přípravy, začne si tedy psát dlouhý nákupní seznam. Jakmile ovšem dojde na konec výčtu surovin, uvědomí si, že na něm jedna ze dvou věcí, které by s jistotou při vaření použil, vůbec není: kari koření. V tomto momentě se zrodí tušení, spíše než přesvědčení, (P_{s_4}) „Kari není jedním druhem koření, ale směsí.“, které se potvrdí, jakmile si S_3 přečte složení na zadní straně sáčku. Následně vyhodnotí svá přesvědčení (P_{t_1}) a (P_{s_3}) jako nepravdivá, (P_{t_1}) nahradí (P_{t_2}) „V textu jsou rozepsány suroviny, z nichž se skládá směs kari koření.“ a opět uvěří v pravdivost přesvědčení (P_{s_2}).

Byla by v takovém případě interpretace iracionální, anebo by byl S_3 omluven svou neznalostí informací? Liší se tento případ zásadně od předchozích dvou? Nebo můžeme říci, že ani S_1 nemohl vědět, že Jihočeská univerzita žádného slona nepořádila, a tudíž jeho interpretace byla dostatečně racionální? Záleží na tom, kde nastavíme hranici. Text T_1 na rozdíl od T_3 objektivně obsahoval mnohem více vodítek ke správné interpretaci (např. skutečně absurdní vtipy), otázkou ovšem je, nakolik by měl být určujícím faktorem iracionální interpretace samotný text. Oba příklady jsou si podobné v postupu uvažování subjektu: na základě recepce textu si subjekt utváří přesvědčení o tomto textu (p_t) a ve chvíli, kdy jsou tato přesvědčení nekonzistentní s jeho přesvědčeními o světě (p_s), se nezamýšlí nad revizí přesvědčení o textu, nýbrž řeší nastalou nekonzistenci jiným způsobem. S_1 hledá (a do určité doby nachází) přesvědčení z množiny p_s na podporu svých přesvědčení o textu, jež neochvějně považuje za pravdivá. Podobně S_3 v okamžiku nekonzistence dává přednost pravdivosti přesvědčení z množiny p_t a na základě jejich přijetí vyhodnocuje svá původní přesvědčení z množiny p_s jako nepravdivá.

Pokud hledáme odlišnost mezi těmito případy interpretace textu, neměli bychom ji hledat v oblasti faktických znalostí subjektu. Ač to na první pohled nemusí být zřejmé, neznalost světa je totiž vůči míře racionality subjektu irelevantní. Vycházíme-li z Davidsonova pojetí iracionality, jež jsme nastínili výše, vnímáme subjekt jakožto iracionálně

uvažující či jednající pouze, pokud je narušena soudržnost jeho vlastního systému přesvědčení.⁹⁵ Jakmile subjekt považuje tvrzení (A) „Budweiser je druh piva.“ za nepravdivé, pak jsou jeho přesvědčení (P_1) „Lednice je plná Budweiseru.“ a (P_2) „V lednici není žádné pivo.“ logicky koherentní. Pokud se v lednici skutečně nenachází nic kromě Budweiseru, pak dokonce (P_2) logicky vyplývá z (P_1): je-li v lednici pouze Budweiser, pak tam není nic jiného, ani pivo. Kdybychom se daného subjektu dotázali, jak je možné, že věří v pravdivost (P_1) a zároveň v pravdivost (P_2), pravděpodobně by nám byl schopen podat vysvětlení (např. (B) „Budweiser přece není pivo.“). Problematická tedy není v podobných případech faktická neznalost subjektu, ale pozorovatelova neznalost dostatečného množství přesvědčení pozorovaného subjektu. Koherence systému přesvědčení subjektu je dostatečná, pouze není dostatečně zřejmá.

Závěr

Navržená analýza interpretace textu si klade za cíl pomoci objasnit jev vyskytující se při určitém stavu mysli interpreta. Dochází při něm k vzájemné nesoudržnosti systému přesvědčení subjektu, již zkoumáme na základě konceptu iracionality Donalda Davidsona. Zvolili jsme jeho koncept, jež přijímáme bez potřeby konfrontace s jinými existujícími koncepty iracionality,⁹⁶ neboť plně vyhovuje našim účelům. Soustředíme-li se navíc na Davidsonovy úvahy o lidské komunikaci, intersubjektivitě a sdílení společného světa, získáme poměrně ucelený obraz základních principů vyjednávání o recipovaném textu. Pomocí triangulace můžeme teoreticky vysvětlit fungování primitivních modelů komunikace dvou recipientů o textu, komunikace recipienta s textem nebo vyjednávání o textu v mysli jediného recipienta.

Iracionální interpretace textu byla zatím popsána velmi obecně. Na konkrétních příkladech bylo ukázáno, že lze o iracionální interpretaci hovořit v nestejných, byť podobných případech, nestanovíme-li si předem nějaká bližší omezení. Ve všech případech byla shodně pozorována

95 Viz Davidson (2004a, s. 192).

96 Kritickou konfrontaci Davidsonova pojetí iracionality a rozštěpené mysli s názory dalších odborníků viz Hříbek (2009).

nekompatibilita mezi dvěma množinami přesvědčení subjektu. Všechny tři sledované subjekty projeví neochotu k revizi původní hypotézy, již si vytvořily při prvním kontaktu s textem, resp. s nadpisem textu. A všechny tři během interpretace dospěly do bodu, kdy se jejich hypotéza zhroutila a musela být nahrazena novou.

Analýzovali jsme tři případy interpretace tří odlišných typů textu – novinové zprávy, uměleckého textu a popisu pracovního postupu. Vystává zde otázka, zda je pro určení i/racionality interpretace textu relevantní zohlednit druh textu, anebo stačí vzít v potaz pouze interpretův přístup k textu (který bude druhem textu pravděpodobně ovlivněn). Tuto a související otázky pomůže zodpovědět další výzkum, jenž bude zahrnovat větší množství analýz konkrétních případů. Cílem této studie bylo pouze představení konceptu iracionální interpretace, který může být dále rozvíjen.

Literatura

- Cambridge University Press: „Rationality.“ In *Cambridge Dictionary* [online] [cit. 22. 11. 2021]. Dostupné z: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/rationality>.
- Davidson, D. (1998): „O samotné myšlence pojmového schématu.“ In *Obrat k jazyku: druhé kolo (Jazyk, myšlení a svět v názorech postanalytických filosofů)*, ed. J. Peregrin. Filosofia, Praha, 1998, s. 107–125.
- Davidson, D. (2001): „Belief and the Basis of Meaning.“ In *Inquiries into Truth and Interpretation*, D. Davidson. Oxford University Press, New York, 2001, s. 141–154.
- Davidson, D. (2004a): „Incoherence and Irrationality.“ In *Problems of Rationality*, D. Davidson, Oxford University Press, New York, 2004, s. 189–198.
- Davidson, D. (2004b): „Paradoxes of Irrationality.“ In *Problems of Rationality*, D. Davidson, Oxford University Press, New York, 2004, s. 169–187.
- Davidson, D. (2004c): „The Problem of Objectivity.“ In *Problems of Rationality*, D. Davidson, Oxford University Press, New York, 2004, s. 3–18.

- Davidson, D. (2004d): „Tři druhy poznání.“ In *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, D. Davidson, Filosofia, Praha, 2004, s. 233–249.
- Davidson, D. (2004e): „Zrod myšlení.“ In *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, D. Davidson, Filosofia, Praha, 2004, s. 145–155.
- Davidson, D. (2004f): „Živočichové rozumní.“ In *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, D. Davidson, Filosofia, Praha, 2004, s. 117–127.
- Davidson, D. (2005a): „Locating Literary Language.“ In *Truth, Language, and History*, D. Davidson, Oxford University Press, New York, 2005, s. 167–181.
- Harris, R. (2015): *Racionalita a gramotná mysl*. Pavel Mervart, Červený Kostelec.
- Hříbek, T. (2009): „Jak je možná iracionalita? Davidson a rozštěpená mysl.“ In *Studie k filosofii D. Davidsona*, eds. L. Dostálová & T. Marvan, Filosofia, Praha, 2009, s. 79–102.
- Jihočeská univerzita (2019): „Jihočeská univerzita pořídila slona indického.“ In *Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích* [online] [cit. 2. 4. 2019]. Dostupné z: <https://www.jcu.cz/o-univerzite/aktuality/jihoceska-univerzita-poridila-slona-indickeho>.
- Kolodny, N. & Brunero, J. (2013): „Instrumental Rationality.“ In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 13. 2. 2013, aktualiz. 2. 11. 2018 [cit. 7. 6. 2022]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/rationality-instrumental/>.
- Martin, B. (1993): „Analytic Philosophy’s Narrative Turn: Quine, Rorty, Davidson.“ In *Literary Theory after Davidson*, ed. R. W. Dasenbrock, Penn State University Press, Pennsylvania, 1993, s. 124–143.
- McGrath, M. & Devin, F. (2005): „Propositions.“ In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 19. 12. 2005, aktualiz. 25. 1. 2018 [cit. 8. 6. 2022]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/propositions/>.
- Nosek, J. (2007): *Věda a zdravý rozum: komparativní studie dvou kompetencí racionality*. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, 2007.

- Pagin, P. (2001): „Semantic Triangulation.“ In *Interpreting Davidson*, eds. P. Kořátko, P. Pagin & G. Segal. CSLI Publications, Stanford, 2001, s. 199–212.
- Papoušek, V. (2021): „Filosofický obrat k jazyku a literární věda: Teorie řečových aktů, radikální překlad a radikální interpretace jako inspirace pro literárněvědná zkoumání z hlediska neopragmatismu.“ In *Pohyb řeči a místa nespojivosti: Postanalytické a neopragmatické iniciace v literární vědě*, V. Papoušek, D. Skalický, M. Kaplický & P. A. Bílek, Akropolis, Praha, 2021, s. 11–102.
- Ransdorf, M. (2020): „Racionalita.“ In *Sociologická encyklopedie*. [online] posl. aktualiz. 21. 9. 2020 [cit. 22. 11. 2021]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Racionalita>.
- Schwitzgebel, E. (2002): „A Phenomenal, Dispositional Account of Belief.“ *NOÛS* 2: 249–275.
- Schwitzgebel, E. (2006): „Belief.“ In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 14. 8. 2006, aktualiz. 3. 6. 2019 [cit. 7. 6. 2022]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/belief/>.
- Steup, M. & Ram, N. (2005): „Epistemology.“ In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Ed. E. N. Zalta. 14. 12. 2005, aktualiz. 11. 4. 2020 [cit. 8. 6. 2022]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/epistemology/>.

Abstract

Irrational Text Interpretation

The study focuses on the process of text interpretation, tracing the phenomenon called “irrational interpretation”. It understands the contrast rational – irrational on the basis of Donald Davidson’s concept and is therefore based more on the philosophy of language and mind than on psychology. The irrationality of interpretation lies in the inconsistency of the interpreter’s beliefs, i.e. in the disruption of logical connections between his individual beliefs. Concrete examples are used to show how such a state of mind of the interpreter can occur and what effect it has on the understanding of the whole text. The notion of irrational interpretation is considered against the background of a whole network of relationships – the interpreter to the text, to the author, to the context and to

the tradition. These relationships are captured through several schemes based on Davidson's models of triangulation. But these models are substantially modified.

Key words: interpretation, irrationality, belief, inner inconsistency, triangulation

Dvořáková, H. (2022): „Iracionální interpretace textu.“ *Filosofie dnes* 14 (2): 3–30. Dostupné z www.filosofiednes.ff.uhk.cz